

**Research in Curriculum Planning**

Vol 23. No 57(continus 84)

Spring 2025, Pages 114-129

**پژوهش در برنامه‌ریزی درسی**

سال بیست و سوم، دوره دوم، شماره ۵۷ (پیاپی ۸۴)

بهار ۱۴۰۴، صفحات ۱۱۴-۱۲۹

**Identification key elements of universities' effective curriculum assign and implementation****Jafar Torkzadeh<sup>1</sup>, Zahra Pakbaz<sup>2</sup>, Majid Shabanifard<sup>3</sup>**<sup>1</sup>Professor, Department of Educational Administration and Planning, School of Education and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran<sup>2</sup>Ph.D. Candidate in Educational Administration, Department of Educational Administration and Planning, School of Education and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran<sup>3</sup>Ph.D. in Educational Administration, Department of Educational Administration and Planning, School of Education and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran**Abstract**

The design and proper implementation of curricula is one of the most important indicators of the higher education system to achieve the vision and realize the desired goals. Based on this, the current research was carried out with the aim of identifying the key elements of effective design and implementation of university curricula; For this purpose, a meta-combination method based on the study and analysis of related articles was used. The current research is applied in terms of purpose and descriptive in terms of data collection method. In terms of qualitative approach, and to analyze the research data, thematic analysis method was used. In order to explain the reliability of the data, the opinions of experts in this field were used as well as the use of different research sources. After examining the data and analyzing them, 38 codes were extracted as basic themes, in the next step and by categorizing the primary codes, 12 secondary pre-organizing themes, 3 primary pre-organizing themes (environment - Future, effective curriculum design and effective curriculum implementation) and finally, comprehensive theme (effective university programs) was achieved. The findings of the present research can help the policy makers and planners of higher education in knowing the effective elements on the design and implementation of the curriculum and also as a basis for the development of tools for monitoring the process of design and implementation of the curriculum of universities.

**Keywords:** Curriculum implementation, effectiveness, curriculum, university, curriculum design

**شناسایی عناصر کلیدی طراحی و اجرای اثربخش برنامه‌های درسی در دانشگاه‌ها:****رویکرد محیط - آینده‌محور****جعفر ترک‌زاده<sup>۱\*</sup>، زهرا پاک‌باز<sup>۲</sup>، مجید شعبانی فرد<sup>۳</sup>**<sup>۱</sup>استاد مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران<sup>۲</sup>کандیدای دکتری مدیریت آموزشی، بخش مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران<sup>۳</sup>دکتری مدیریت آموزشی، گروه مدیریت و برنامه‌ریزی آموزشی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران**چکیده**

پژوهش حاضر با هدف شناسایی عناصر کلیدی طراحی و اجرای اثربخش برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها انجام شد. به این منظور روش فراترکیب مبتنی بر مطالعه و تحلیل مقالات مرتبط به کار گرفته شد. پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی و از نظر رویکرد کیفی بوده و جهت تحلیل داده‌های پژوهش از روش تحلیل مضمون بهره گرفته شد. در مرحله اول پس از بررسی داده‌ها و تحلیل آن‌ها، ۴۱ کد با عنوان مضامین پایه استخراج گردید، در مرحله دوم و با دسته‌بندی کدهای اولیه، ۱۳ مضمون سازمان‌دهنده سطح دوم (نیازمحوری، تحول‌محوری و مهارت‌محوری و...) و ۳ مضمون سازمان‌دهنده سطح اول (محیط - آینده، طراحی اثربخش برنامه درسی و اجرای اثربخش برنامه درسی) و در نهایت در مرحله سوم، مضمون فراگیر (برنامه‌های اثربخش دانشگاه - ها) حاصل گردید. اعتبار یافته‌های پژوهش، با استفاده از تکنیک‌های اعتبارپذیری، اعتمادپذیری و انتقال‌پذیری احراز گردید. یافته‌های پژوهش حاضر می‌تواند به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان آموزش عالی در شناخت عناصر مؤثر بر طراحی و اجرای برنامه درسی کمک نموده و همچنین به عنوان مبنایی جهت تدوین ابزار نظارت بر فرایند طراحی و اجرای برنامه درسی دانشگاه‌ها مورد استفاده قرار گیرد.

**کلیدواژه‌ها:** اجرای برنامه درسی، اثربخشی، برنامه درسی، دانشگاه، طراحی برنامه درسی

## مقدمه

نظام آموزش عالی از اساسی‌ترین نهادهای هر کشور است که وظیفه‌ی تربیت نیروی متخصص جامعه، پژوهش و همچنین ارائه خدمات تخصصی در حوزه‌های متنوع علم و فناوری به محیط پیرامون را بر عهده دارد (Husic, 2024). پیرو درک این اهمیت از سوی دولت‌ها، سیاستگذاران و برنامه‌ریزان حیطه‌ی آموزش عالی پیوند هرچه بیشتر بین اهداف و فرایندهای دانشگاهی با برنامه‌های توسعه ملی و ارتقای دانش و فناوری را در دستور کار خود قرار داده‌اند؛ چرا که یکی از مهم‌ترین الزامات توسعه پایدار جامعه، همسویی عملکرد نهادهای آموزشی با شاخص‌های پیشرفت ملی در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و فناوری است (Letizia, 2017). لذا، مؤسسات آموزش عالی با بر عهده داشتن رسالت‌هایی در راستای پیشرفت و توسعه پایدار ملی و محلی، نقش منحصر به فردی در پاسخگویی به نیازهای جامعه خود و با دیدی وسیع‌تر، جامعه جهانی دارند (Altbach et al, 2019). در همین راستا، یکی از اساسی‌ترین ابزارهای آموزش عالی در واکنش به انتظارات ذینفعان خود، برنامه درسی<sup>۱</sup> است که پیامد آن در قالب سه کارکرد آموزش، پژوهش و خدمات، به جامعه عرضه می‌گردد (Abdi, Mirshah Jafari, Nili, Rajaipour, 2018). برنامه درسی آموزش عالی یک برنامه علمی رسمی جهت فراهم کردن تجارب یادگیری و اخذ درجه علمی است (Crepes, Islem, Zeng, 2025) و شامل عناصری از قبیل هدف‌های یادگیری دانشجویان (مهارت، دانش و نگرش)؛ محتوا (موضوعات درسی جاسازی شده در قالب تجارب یادگیری)؛ توالی (نحوه ارائه مفاهیم)؛ یادگیرنده؛ روش‌ها و فعالیت‌های آموزشی؛ منابع آموزشی (مواد و موقعیت‌ها)؛ ارزشیابی (روش‌های مورد استفاده برای سنجش یادگیری دانشجویان به‌عنوان نتیجه تجارب) و قضاوت درباره فرایند تدریس و یادگیری، بر اساس تجارب و ارزشیابی است (Klein, 1991).

از آنجا که برنامه درسی به‌عنوان یکی از عناصر یا خرده نظام‌های اصلی آموزش عالی است که از طریق آن درک مشترک از «ایده‌های آموزشی» ایجاد، توسعه و پرورش یافته و زمینه‌ی شکل گرفتن مهم‌ترین فرآیند نظام دانشگاهی یعنی یادگیری فراهم می‌آید (Annala et al, 2021)، آموزش، پژوهش و عرضه خدمات تخصصی توسط مؤسسات آموزش عالی به‌صورت مطلوب و قابل قبول، تا حدود زیادی به پویایی برنامه‌های درسی وابسته است؛ در حقیقت توجه به «برنامه درسی» به‌عنوان قلب نظام آموزش عالی و انتقال دهنده‌ی جدیدترین تحولات و دستاوردهای علمی و فرهنگی به نیروی فعال جامعه، موضوعی راهبردی و اثربخش تلقی می‌گردد (Fathi Vajargah, Musapour, Yadgarzadeh, 2018) که به‌عنوان یکی از ضروری‌ترین عناصر نظام آموزشی، هم نقش بی‌بدیل و پراهمیتی در نیل به اهداف آموزشی و در نتیجه کارآمدی و اثربخشی دانشگاه‌ها دارد (Jonker et al, 2020; Christensen and Eyring, 2011)، و هم به عنوان مسافت و فاصله‌ای تعبیر می‌گردد که لازم است با موفقیت طی شود تا فراگیران به اهداف شخصی و حرفه‌ای خود دست یابند (Zhoc and Chen, 2016).

از نظر (Yob, 2016; Williamson, 2013)، وظیفه شکل‌دهی و نظام‌بندی منطقی به برنامه درسی، یکی از مهم‌ترین مسائل در نظام آموزش عالی است تا دانشگاه بتواند نقش موثر خود در پاسخگویی به نیازهای جامعه را به نحو مطلوب ایفا نماید. در حقیقت هدفمندی نظام آموزش عالی و داشتن چشم‌انداز واضح و شفاف در انجام مسئولیت‌های تخصصی، در برنامه درسی دانشگاه‌ها منعکس شده و در معرض قضاوت قرار می‌گیرد.

پیرو مطالب فوق‌الذکر در زمینه برنامه درسی دانشگاه‌ها، توجه به دو مرحله بسیار مهم است؛ نخست این‌که، تدوین برنامه درسی متناسب با سیاست‌گذاری آموزش عالی و همچنین شرایط و اقتضائات جامعه ملی و بین‌المللی، گامی مهم برای موفقیت برنامه‌های درسی در

برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها به‌گونه‌ای مستقیم متأثر از طراحی و اجرای اثربخش برنامه‌ی درسی است (Roshani Ali bena see, Fathi Vajargah & Khorasani, 2017).

توجه به ضرورت اثربخشی طراحی و اجرای برنامه درسی دانشگاه‌ها در حالی است که به‌زعم TorkZadeh (2016) & Keshavarzi اثربخشی برنامه درسی یعنی برنامه‌ای که یادگیری پویا و منعطف دانشجویان در پی داشته باشد؛ متضمن این است که اولاً در مرحله‌ی طراحی، نیازسنجی شده و برنامه‌ی مناسبی برای مرتفع ساختن نیازها طراحی گردد و ثانیاً برنامه طراحی شده به-درستی اجرا گردیده و نظارت بر حسن اجرای برنامه به-گونه‌ای مطلوب صورت پذیرد. فلذا می‌توان بیان نمود که طراحی و اجرای اثربخش دو بال مهم و اساسی در کیفیت بخشی برنامه‌درسی دانشگاه‌ها محسوب می‌گردند. از سوی دیگر و به عقیده صاحب‌نظران و اندیشمندان تعلیم و تربیت، برنامه درسی یکی از جوان‌ترین حوزه‌های معرفت بشری محسوب می‌شود که در عرصه‌ها و قلمروهای مختلف، چنان پرشتاب در حال تحول‌آفرینی است که تعیین مرزها و حدود و ثغور برای آن امری دشوار و پیچیده است؛ لذا شایسته است که برنامه درسی به عنوان عنصر اساسی تعلیم و تربیت و ابزاری راهبردی در جهت تحقق اهداف نظام آموزش عالی، از ابعاد مختلف مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد (Efron, Korazim- Kőrösy & Wattad, 2025). در این راستا، موفقیت، پایداری و اثربخشی برنامه درسی به‌عنوان یکی از مهمترین حوزه‌های نظام آموزش عالی، منوط به پاسخگویی به موقع آن به محیط داخلی و خارجی خویش است؛ به بیان دیگر، توان پاسخگویی و اثربخشی برنامه درسی دانشگاه‌ها، نیازمند شناسایی مسائل، مطلوبیت‌ها و اقتضائات محیطی و تلاش برای توسعه نوآوری، بهبود کیفیت در ایفای نقش‌ها و کارکردهای دانشگاه‌ها، پویایی و پیشرفت جامعه، رقابت‌جویی و ارتباط با محیط است (Torkzadeh & Nekomand, 2014). به‌زعم (Blignaut, 2021) به جرأت می‌توان مطرح نمود که از

جهت تحقق آرمان‌های آموزش عالی خواهد بود. این امر از ناهماهنگی‌های احتمالی که ممکن است در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی روی دهد ممانعت به عمل می‌آورد؛ بنابراین ضروری است که برنامه‌ریزان درسی آموزش عالی توجه ویژه‌ای به امر تدوین برنامه درسی با تکیه بر اسناد و سیاست‌های بالادستی و توأمان توجه به تحولات دنیای پیرامون داشته باشند (Naderi, Norouzi, Siadat, 2016) تا بتوانند از ابزار ارزشمند برنامه درسی در جهت انجام مطلوب وظایف خود در راستای پویایی و رشد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه استفاده نمایند (Fomunyan & Teferra, 2017).

گام دوم پس از تدوین برنامه درسی، اجرای مطلوب آن است؛ لیکن مشکل اینجا است که برنامه‌های درسی آن‌چنان که شایسته است در حوزه‌ی عمل و اجرا مراقبت نمی‌شوند (Maleki, 2016)؛ یعنی نظام روشنی برای اجرایی کردن برنامه درسی وجود ندارد. به نظر می‌رسد که به‌طور خاص در نظام آموزشی کشور ایران، پس از تدوین و ابلاغ برنامه‌های درسی، کار تمام می‌شود و سیستم کارآمد و شفافی بر چگونگی اجرای برنامه درسی، نظارت ندارد (Gholampour & Mashinchi, 2019). این خلاء و کاستی در حالی است که یکی از ضروریات مهم تحقق هدف‌های آموزش عالی، برنامه‌های درسی با کیفیت، جامع و کامل است و توفیق اجرایی نمودن اثربخش، ابزاری توانمند است که می‌توان از طریق آن، به بهبود کیفیت برنامه‌های درسی کمک قابل توجه‌ای کرد (Shabiri, 2015). کیفیت بخشی به آموزش عالی از طریق ارتقای کیفی راهبردهای اجرا و ارزشیابی برنامه درسی با تأکید بر بهبود و ارتقای سطح کیفی فرایند یاددهی و یادگیری، از شاخص‌های مهم و مؤثر در آموزش عالی به شمار می‌آید. در حقیقت راهبردهای اجرای کارآمد برنامه درسی مشخص می‌کند هر یک از عناصر برنامه با توجه به شرایط یادگیرنده و امکانات و محدودیت‌های سازمان آموزشی، چه نقاط ضعف و قوتی داشته و چه اصلاحاتی را نیاز دارند؛ به بیان بهتر کیفیت

درسی را به‌عنوان عاملی کلیدی در موفقیت دانشگاه‌ها و افزایش بهره‌وری نظام آموزش عالی معرفی کرده‌اند. این مطالعات بر لزوم پایش مستمر برنامه‌ها، به‌کارگیری شاخص‌های چندبعدی اثربخشی، و نقش مشارکت ذینفعان در بهبود برنامه‌های درسی تأکید داشته‌اند (Annala et al. و Fathi Vajargah et al. (2018) (2021) در مطالعه‌ی خود بر ضرورت تحول در ساختار برنامه‌های درسی دانشگاهی بر اساس نیازهای روز جامعه و فناوری‌های نوظهور تأکید دارند. این پژوهش‌ها بر رویکردهای نوینی همچون آموزش و پژوهش میان‌رشته‌ای، یادگیری مبتنی بر پروژه، و نیازسنجی مستمر فراگیران متمرکز بوده‌اند. همچنین پژوهش (Crepes et al. (2025) نشان داده است که به‌کارگیری فناوری‌های دیجیتال و هوش مصنوعی در فرایند طراحی و اجرای برنامه‌های درسی، موجب افزایش عدالت آموزشی و فرصت‌های یادگیری برابر می‌شود. از جنبه‌ی اهمیت توجه به نیازها و استعدادهای متنوع دانشجویان، (Ye (2025) نیز بر اهمیت انعطاف‌پذیری و شخصی‌سازی برنامه‌های درسی برای پاسخگویی به تنوع نیازهای دانشجویان تأکید می‌کند.

از سوی دیگر نتایج پژوهش‌هایی مانند (Maleki و Gholampour & Mashinchi (2019) (2016) نشان داده‌اند که علی‌رغم طراحی نسبتاً مطلوب برنامه‌های درسی، ذینفعان دانشگاه همچنان با چالش‌هایی نظیر نبود سازوکارهای اجرایی مشخص، ضعف نظارت در فرایند تدریس، و عدم استفاده از بازخورد دانشجویان مواجه هستند. این خلأ موجب شده است که بخش مهمی از اهداف برنامه‌های درسی، خصوصاً در حیطه‌ی مهارت‌آموزی و اشتغال‌پذیری فارغ‌التحصیلان، محقق نشود. همچنین پژوهش (Jenkins, Peters & McCrorie (2024) بهبود راهبردها و سازوکارهای نظارت و ارزیابی بر حسن اجرای برنامه‌های درسی را به‌عنوان بخشی مهم و اساسی از فرایند اجرای مطلوب برنامه درسی برشمرده است.

با وجود غنای نسبی پژوهش‌های فوق، بررسی

طریق اثربخش برنامه درسی نظام آموزش عالی، می‌توانیم پایه و اساس نوع دیگری از جامعه را بنا کنیم؛ جامعه‌ای که توسط تعالی و ارزش‌های انسانی هدایت می‌گردد.

علی‌رغم اهمیت و سهم قابل‌توجه برنامه درسی در بهبود کارکرد دانشگاه‌ها و در نتیجه اثرگذاری بر جامعه‌ی پیرامون، پژوهش‌های صورت گرفته در طی سالیان اخیر حامل خبرهای خوبی از وضعیت برنامه درسی نهاد دانشگاه‌های کشور نبوده و حاکی از ضعف در دو جنبه‌ی مهم یعنی طراحی و اجرای برنامه درسی هستند (Karimi & Sharif, 2014). این ضعف و کاستی در حالی است که به‌زعم (Ghoraba, dehbashi & rahimi (2018) طراحی و یا اجرای ضعیف و غیراثربخش، موجبات کژکارکردی برنامه درسی دانشگاه‌ها را فراهم می‌آورد. در همین راستا راهبردهای اثربخش جهت طراحی و اجرای برنامه درسی با این هدف صورت می‌گیرد که برنامه‌های درسی دانشگاهی شرایط بهینه‌ی شکوفایی توانایی، صلاحیت یا شایستگی لازم برای مواجهه با حیطه‌های تخصصی را در دانشجو و دانش‌آموخته به وجود آورده و از تناسب لازم برخوردار باشد، لذا تمرکز بر کیفیت طراحی و اجرای برنامه‌های درسی دانشگاهی در جهت اطمینان از صحت شناسایی عناصر کلیدی و تأثیرگذار، امری مهم و ضروری به شمار می‌رود (Ahmadpour Dariani, Maleki, 2011; Shojaei, Arefi, Fathi Vajargah, Shams Mourkahni, 2019)؛ به زعم (Lingondo Joseph and Fonkeng George, 2022) بین اثربخشی و کارآمدی برنامه درسی و بهره‌وری نظام‌های آموزشی در جامعه رابطه‌ی بسیار معنادار و مثبتی وجود دارد.

در دهه‌های اخیر، پژوهش‌های متعددی با هدف تبیین و تحلیل مؤلفه‌ها و ابعاد برنامه درسی در آموزش عالی صورت گرفته‌اند. این پژوهش‌ها از جنبه‌های مختلفی مبحث طراحی و اجرای برنامه‌ی درسی دانشگاهی را مورد بررسی و کنکاش قرار داده‌اند. پژوهش‌هایی همچون (Roshani Ali bena see et al. (2017) و (Shojaei et al. (2019)، کیفیت برنامه‌های

نظام‌مند و جامع مطالعات مختلف با هدف استخراج منسجم عناصر کلیدی طراحی و اجرای اثربخش برنامه درسی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. به بیان دیگر، شکاف عمده پژوهشی، نبود یک چارچوب یکپارچه است که بتواند مؤلفه‌های مشترک، روندهای تأثیرگذار و عوامل زمینه‌ای اثربخشی برنامه‌های درسی را شناسایی و اولویت‌بندی نماید. بر این اساس و با توجه به احراز نقش مهم و بی‌بدیل برنامه درسی در کارآمدی دانشگاه‌ها و تحقق شایسته‌ی مأموریت‌های این نهاد مهم اجتماعی، و همچنین با روشن شدن این موضوع که کیفیت و مختصات طراحی و اجرای برنامه درسی ابعادی اساسی و بنیادین در اثربخشی برنامه درسی دانشگاه‌ها تلقی می‌گردند، پژوهش حاضر در نظر دارد با رویکردی کیفی و مبتنی بر بررسی و تحلیل پژوهش‌های مرتبط، عناصر کلیدی طراحی و اجرای اثربخش برنامه درسی دانشگاه‌ها را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد.

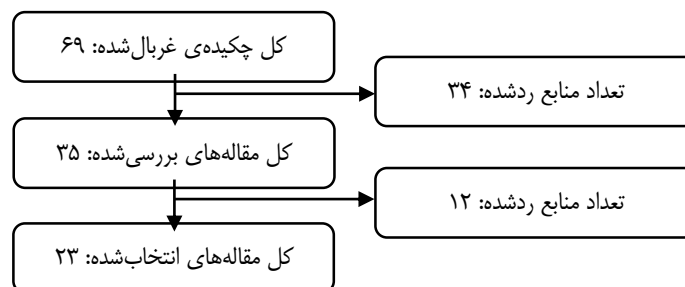
### روش پژوهش

پژوهش حاضر از حیث نوع هدف کاربردی بوده که در قالب یک طرح سنتزپژوهی با رویکرد کیفی و روش فراترکیب تبدیلی انجام گرفته است. هدف فراترکیب حاضر، کشف یافته‌های اساسی مطالعات مختلف در قالب مفاهیم است؛ بدین ترتیب جهت پیشبرد فرایند پژوهش، مراحل هفت‌گانه‌ی سندلوسکی و بارسو (۲۰۰۷) با توجه به جامعیت لازم مدنظر قرار گرفته است. هفت مرحله‌ی مزبور عبارتند از: (۱) تنظیم بیان مسأله و سؤالات پژوهش؛ (۲) بررسی نظام‌مند ادبیات و کاوش منابع مرتبط؛ (۳) انتخاب مقالات مرتبط؛ (۴) تجزیه و تحلیل یافته‌ها؛ (۵) ترکیب یافته‌ها؛ (۶) کنترل کیفیت؛ (۷) ارائه‌ی یافته‌های پژوهش.

در راستای مراحل فوق‌الذکر در ابتدا و به منظور جستجوی جامع و هدفمند، مقالات معتبر و مرتبط از پایگاه‌های استنادی و اطلاعاتی خارجی همچون اسکوپوس، سیج، ساینس دایرکت، اسپرینگر، ویلی، گوگل اسکالر<sup>۱</sup> در بازه زمانی (۲۰۲۵-۲۰۱۷) با کلید واژه‌های "Curriculum"، "University curriculum"، "Curriculum design"، "Curriculum implementation"، "University curriculum implementation"، "Curriculum effectiveness"، "Academic curriculum" پایگاه‌های داخلی همچون علم‌نت، مگیران، نورمگز و پورتال جامع علوم انسانی در بازه زمانی (۱۴۰۲-۱۳۹۷) با کلیدواژه‌های "برنامه درسی"، "برنامه درسی دانشگاه"، "طراحی برنامه درسی"، "اجرای برنامه درسی"، "اجرای برنامه درسی دانشگاه"، "برنامه درسی اثربخش" با روش خوشه‌چینی<sup>۲</sup>، انتخاب شده و مورد تحلیل قرار گرفتند. تحلیل داده‌ها با روش تحلیل مضمون و دسته‌بندی داده‌ها در سه دسته مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر انجام شد. در این راستا، پس از بررسی مقالات یافته‌شده در طی مراحل جستجو، پس از بررسی محتوای مقالات، تعداد ۲۳ مقاله‌ی منتخب در فرایند تحلیل قرار گرفتند که حاصل این تحلیل و استخراج مفاهیم مرتبط، شناسایی و احصاء ۴۱ مضمون پایه بود. در مرحله بعد و پس از تجمیع مضامین پایه‌ی مرتبط با یکدیگر در قالب مضامین سطح بالاتر، ۱۳ مضمون سازمان‌دهنده سطح دوم و ۳ مضمون سازمان‌دهنده سطح اول حاصل گردید و در نهایت مضامین سازمان‌دهنده، تحت مضمون فراگیر با عنوان "برنامه درسی اثربخش دانشگاه‌ها" دسته‌بندی شدند.

<sup>۲</sup>. Berry Picking

<sup>۱</sup>. Scopus, Sage, Science Direct, Springer, Wiley, Google Scholar



شکل ۱: خلاصه‌ای از نتایج جستجو و مقاله‌های انتخاب شده

طریق استفاده از توصیف مناسب در ارائه‌ی جزئیات مرتبط با فرایند پژوهش، امکان تکرار این پژوهش توسط پژوهشگران دیگر مطابق با فرایندهای توصیف شده و به بیان بهتر انتقال‌پذیری این یافته‌ها افزایش می‌یابد (Lincoln & Guba, 1985).

#### یافته‌های پژوهش

جداول (۱) و (۲) یافته‌های پژوهش حاصل از تحلیل داده‌ها در قالب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر را نشان می‌دهند.

اعتبار یافته‌های پژوهش، با استفاده از تکنیک‌های اعتبار‌پذیری<sup>۱</sup>، اعتماد‌پذیری<sup>۲</sup> و انتقال‌پذیری<sup>۳</sup> احراز گردید؛ قابلیت اعتبار‌پذیری از طریق همسوسازی پژوهشگر<sup>۴</sup> افزایش یافت؛ به این معنی که داده‌های پژوهش توسط پژوهشگران مختلف به‌طور مستقل از هم تحلیل شده و سپس با مقایسه‌ی نتایج تحلیل و جلسات هم‌اندیشی، بر روی مضامین نهایی پژوهش توافق به‌عمل آمد؛ افزایش قابلیت اعتماد نیز با دقت در جریان جمع‌آوری اطلاعات و همچنین گزارش شفاف فرایند دستیابی به داده‌های پژوهش، مورد توجه قرار گرفت، همچنین از

جدول ۱. مضامین پایه شناسایی شده مرتبط با طراحی و اجرای اثربخش برنامه درسی دانشگاه‌ها

| ردیف | مضامین پایه                                                                      | منابع                                                          |
|------|----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| ۱    | توجه به الزامات و شرایط انقلاب صنعتی سوم و چهارم                                 | Aziz Wessels & van Wyk (2022)<br>Hussin (2018)                 |
| ۲    | توجه به فناوری‌های دیجیتالی                                                      | Ye (2025)                                                      |
| ۳    | توسعه مهارت‌های سخت و نرم نیروی انسانی متخصص متناسب با مقتضیات جامعه و بازار کار | Sari and Wilujeng Elayyan (2021);<br>Mironet al (2019) (2020); |
| ۴    | توجه به تغییرات پیچیده و آکنده از عدم قطعیت جهان                                 | de Oliveira, Miles & Asbridge (2024)                           |
| ۵    | یادگیری مادام‌العمر با تکیه بر فناوری‌های عصر نوین                               | Lea (2020)                                                     |
| ۶    | توجه به اشتغال‌پذیری فارغ‌التحصیلان                                              | de Oliveira, Miles & Asbridge (2024)                           |
| ۷    | توجه به برنامه درسی میان‌رشته‌ای                                                 | Ye (2025)                                                      |
| ۸    | توجه به مبانی توسعه پایدار به‌ویژه مسائل زیست‌محیطی                              | Builes-Vélez, Restrepo & Martínez (2024)<br>Yadgarzadeh (2018) |
| ۹    | پیش‌بینی ناپذیری محیط آینده                                                      | Tasdemir & Gazo (2020)                                         |
| ۱۰   | شخصی‌سازی برنامه درسی                                                            | Chattopadhyay (2020); Chea and Huan (2019)                     |

3. transferability

4. Investigator triangulation

1. credibility

2. dependability

| ردیف | مضامین پایه                                     | منابع                                        |
|------|-------------------------------------------------|----------------------------------------------|
| ۱۱   | توجه به یادگیری مبتنی بر پروژه                  | Ishak and Mansor (2020)                      |
| ۱۲   | توجه به رضایت و شایستگی‌های مورد نظر کارفرمایان | Joshi & Patankar (2022); Dunn (2018)         |
| ۱۳   | بهبود کیفیت مدرک دانشگاهی                       | Steiner et al (2018)                         |
| ۱۴   | تحلیل متون درسی موجود در هر حوزه                | Tomal and Yilar (2019)                       |
| ۱۵   | تولید دانش کاربردی                              | Yadgarzadeh (2018)                           |
| ۱۶   | زیرساخت‌های نظارت بر محتوای برنامه درسی         | Jenkins, Peters & McCrorie (2024)            |
| ۱۷   | نظارت بر فرایند یاددهی-یادگیری                  | Oliveira & Ferenc (2023)                     |
| ۱۸   | توجه به نظریات جدید آموزش و یادگیری             | Swee-choo Goh and Abdul-Wahab (2020)         |
| ۱۹   | توجه به عملکرد مدرسان                           | Yadgarzadeh (2018)                           |
| ۲۰   | فرایند اثربخش تدریس                             | Brown and Edmunds (2018)                     |
| ۲۱   | نظارت بر پایبندی به سرفصل‌ها                    | Qamar & Ikram (2024)                         |
| ۲۲   | توجه به نیاز دانشجوی                            | Zhao, Ma & Qiao (2017)                       |
| ۲۳   | توجه به نظرات دانشجویان                         | Kazu and Issaku (2021)                       |
| ۲۴   | ارزشیابی از دانشجویان                           | Huynh-Cam et al (2024)                       |
| ۲۵   | توسعه امکانات و تسهیلات مادی و مالی             | Ismanto & Trisatyawati (2025)                |
| ۲۶   | راه‌اندازی و گسترش تجهیزات و امکانات            | Castro & Tumibay (2021)                      |
| ۲۷   | زمان‌بندی آموزش                                 | Tang et al (2019)                            |
| ۲۸   | زمان‌بندی نظارت                                 | Edo, Tadesse & Mulugeta (2019)               |
| ۲۹   | توجه به نوآوری و کارآفرینی در برنامه درسی       | Preedy et al (2020); Keinänen et al (2018)   |
| ۳۰   | آینده‌پژوهی                                     | Hollar (2019)                                |
| ۳۱   | محیط پیچیده                                     | Tasdemir & Gazo (2020)                       |
| ۳۲   | توجه به عنصر فرهنگ‌سازی برنامه درسی             | Lawyer (2019)                                |
| ۳۳   | تربیت شهروندی                                   | Bosio (2020)                                 |
| ۳۴   | توجه به برنامه درسی فوق‌برنامه                  | Song & Kim (2022)                            |
| ۳۵   | توجه به اسناد بالادستی                          | Fathi Vajargah, Musapour, Yadgarzadeh (2018) |
| ۳۶   | استعداد پروری                                   | Song & Kim (2022)                            |
| ۳۷   | توجه به یادگیری غیررسمی                         | Yadgarzadeh (2018)                           |
| ۳۸   | برنامه درسی با رویکرد جهانی شدن                 | Clifford & Montgomery (2017)                 |
| ۳۹   | حفظ هویت فرهنگی فراگیران                        | Jagielska-Burduk & Stec (2019)               |
| ۴۰   | انعطاف‌پذیری                                    | Jonker (2020)                                |
| ۴۱   | لزوم نگاه هم‌زمان به حال و آینده                | Tasdemir & Gazo (2020)                       |

مضامین سازمان‌دهنده سطح دوم قرار گرفتند. قرار گرفتن کدهای باز در یک دسته‌ی مجزا، با این رویکرد انجام گردید که هر دسته نشان‌گر جنبه‌ای از اثربخشی فرایند طراحی و اجرای برنامه درسی باشد. در گام بعد

پس از شناسایی و غربال نظام‌مند منابع علمی معتبر و مرتبط با موضوع پژوهش و احصاء مفاهیم اولیه در قالب کدهای باز، در گام بعد کدهای باز بر حسب تشابه و تناسب معنایی تفکیک شده و در یک دسته با سرفصل

توانمندی ابعاد برنامه جهت سازگاری و پاسخگویی به نیازها و اقتضائات محیط آینده و پیش روی نظام آموزش عالی نیز وابسته می‌باشد؛ بدین جهت مضمون سازمان-دهنده سطح اول با عنوان محیط-آینده، در کنار مضامین سازمان‌دهنده طراحی و اجرای اثربخش برنامه درسی شناسایی گردیده است.

نیز مضامین سازمان‌دهنده سطح دوم برحسب تناسب معنایی در تقسیم‌بندی مرتبه بالاتر مبتنی بر مضامین-سازمان‌دهنده سطح اول جایابی گردیدند. شایان ذکر است که اثربخشی طراحی و اجرای برنامه درسی علاوه بر شاخص‌های اختصاصی که به تفکیک در قالب مضامین سازمان‌دهنده سطح دوم مشخص گردیده است، به

جدول ۲: مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده، مضامین فراگیر

| مضمون<br>فراگیر                 | مضامین<br>سازمان‌دهنده سطح اول         | مضامین<br>سازمان‌دهنده سطح دوم | مضامین پایه                                         |
|---------------------------------|----------------------------------------|--------------------------------|-----------------------------------------------------|
| برنامه‌ی درسی اثربخش دانشگاه‌ها | طراحی اثربخش برنامه<br>درسی دانشگاه‌ها | نیازمحوری                      | توجه به اسناد بالادستی                              |
|                                 |                                        |                                | توجه به برنامه درسی فوق برنامه                      |
|                                 |                                        |                                | شخصی‌سازی برنامه درسی                               |
|                                 |                                        |                                | توجه به الزامات و شرایط انقلاب صنعتی سوم و چهارم    |
|                                 |                                        | تحول‌محوری                     | برنامه درسی با رویکرد جهانی شدن                     |
|                                 |                                        |                                | توجه به عنصر فرهنگ‌سازی برنامه درسی                 |
|                                 |                                        |                                | توجه به نوآوری و کارآفرینی در برنامه درسی           |
|                                 |                                        |                                | توجه به برنامه درسی میان‌رشته‌ای                    |
|                                 |                                        |                                | توجه به فناوری‌های دیجیتالی                         |
|                                 |                                        | مهارت‌محوری                    | استعداد پروری                                       |
|                                 |                                        |                                | توجه به یادگیری مبتنی بر پروژه                      |
|                                 |                                        |                                | توسعه مهارت‌های سخت و نرم نیروی انسانی متخصص        |
|                                 |                                        |                                | متناسب با مقتضیات جامعه و بازار کار                 |
|                                 |                                        | آینده‌محوری                    | آینده‌پژوهی                                         |
|                                 |                                        |                                | یادگیری مادام‌العمر                                 |
|                                 |                                        |                                | توجه به تغییرات آینده                               |
|                                 |                                        |                                | پاسخگویی به شرایط و نیازهای آینده                   |
|                                 |                                        | جامعه‌محوری                    | حفظ هویت فرهنگی فراگیران                            |
|                                 |                                        |                                | توجه به یادگیری غیررسمی                             |
|                                 |                                        |                                | تربیت شهروندی                                       |
|                                 |                                        |                                | توجه به مبانی توسعه پایدار به‌ویژه مسائل زیست‌محیطی |
|                                 |                                        | ترسیم چشم‌انداز                | توجه به رضایت و شایستگی‌های مورد نظر کارفرمایان     |
|                                 |                                        |                                | اعتباربخشی به مدرک دانشگاهی                         |

| مضامین پایه                                       | مضامین                   | مضامین                              | مضمون  |
|---------------------------------------------------|--------------------------|-------------------------------------|--------|
| مضامین پایه                                       | سازمان‌دهنده سطح دوم     | سازمان‌دهنده سطح اول                | فراگیر |
| اشتغال دانشجویان                                  |                          |                                     |        |
| تحلیل متون درسی موجود در هر حوزه                  | راهبرد                   | اجرای اثربخش برنامه درسی دانشگاه‌ها |        |
| تولید دانش کاربردی                                |                          |                                     |        |
| زیرساخت‌های نظارت بر محتوای برنامه درسی           |                          |                                     |        |
| توجه به نظریات جدید آموزش و یادگیری               | فرایندهای یاددهی-یادگیری |                                     |        |
| توسعه الگوهای نوین نظارت بر فرایند یاددهی-یادگیری |                          |                                     |        |
| توجه به عملکرد مدرسان                             | تسهیل‌گران               |                                     |        |
| فرایند اثربخش تدریس                               |                          |                                     |        |
| نظارت بر پایبندی به سرفصل‌ها                      |                          |                                     |        |
| نیازسنجی دانشجویان                                | فراگیران                 |                                     |        |
| توجه به نظرات دانشجویان                           |                          |                                     |        |
| مشارکت دانشجویان                                  |                          |                                     |        |
| ارزشیابی از دانشجویان                             |                          |                                     |        |
| توسعه امکانات و تسهیلات مادی و مالی               | زیرساخت و امکانات        |                                     |        |
| توسعه فناوری‌های نوین                             |                          |                                     |        |
| زمان‌بندی آموزش                                   | مدیریت زمان              |                                     |        |
| اقدام به‌موقع                                     |                          |                                     |        |
| زمان‌بندی نظارت                                   |                          |                                     |        |
| پیچیدگی محیط                                      | محیط-آینده               |                                     |        |
| عدم قطعیت محیطی                                   |                          |                                     |        |
| انعطاف‌پذیری                                      |                          |                                     |        |
| مسئولیت‌های اجتماعی                               |                          |                                     |        |
| رویکرد راهبردی                                    |                          |                                     |        |
| لزوم نگاه هم‌زمان به حال و آینده                  |                          |                                     |        |

شکل (۲) مضامین احصاء‌شده حاصل از فراترکیب اثربخشی برنامه‌ی درسی دانشگاه‌ها نشان می‌دهد. پژوهش‌های کیفی مرتبط را با عنوان ابعاد و مؤلفه‌های



شکل ۲: ابعاد و مؤلفه‌های اثربخشی برنامه درسی دانشگاه‌ها

### بحث و نتیجه‌گیری

در دنیایی که دانش و فناوری از اصلی‌ترین سرمایه‌های رشد و توسعه جوامع شناخته می‌شوند، نهاد آموزش عالی به‌عنوان نظامی دانش‌آفرین، از مهم‌ترین نهادهای کشور است که می‌توان آن را موتور محرک پیشرفت و تعالی در عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی تلقی نمود (Lillo Cea, 2024)؛ از این‌رو شناسایی این مسئله که یک سازمان به وسعت نظام آموزش عالی با توجه به منابع و امکاناتی که در اختیار دارد تا چه حد در تحقق اهداف مطلوب محیط پیرامون خود توفیق دارد، موضوعی حائز اهمیت است. در همین راستا، توجه به اثربخشی و کارآمدی برنامه درسی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان دانشگاه‌ها، بر اساس اقتضائات و شرایط متغیر و پیچیده‌ی عصر کنونی موضوعی شایسته‌ی توجه است.

به زعم Bavakhani, Yarmohamadian & Torkzadeh, Parse, Keshtiaray (2020)؛ Marzoghi & Mohammadi (2020)؛ Fomunyam and Teferra (2017)؛ توجه عالمانه و مستمر بر طراحی و اجرای برنامه‌ی درسی، عاملی ضروری است همچنین این پژوهش‌ها اذعان می‌نمایند که کسب نتایج مطلوب از برنامه درسی در وهله‌ی نخست مستلزم نیازسنجی، توجه به فرهنگ و بافت جامعه و طراحی

هدفمند برنامه‌ی درسی و سپس دریافت بازخوردهای علمی و به‌موقع از ذینفعان برنامه درسی به‌ویژه دانشجویان و اساتید جهت اجرای مطلوب این برنامه‌ها است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف شناسایی عناصر کلیدی در رابطه با طراحی و اجرای اثربخش برنامه‌ی درسی دانشگاه‌های کشور ایران انجام شد. یافته‌های پژوهش حاضر که با روش فراترکیب و مبتنی بر مطالعه‌ی نظام‌مند منابع علمی معتبر حاصل شده‌اند، به‌وضوح بر اهمیت سه بُعد کلیدی در اثربخشی برنامه‌های درسی دانشگاه‌ها دلالت دارند: طراحی اثربخش، اجرای اثربخش، و تطابق با الزامات محیط آینده‌محور. این ابعاد، نه به‌عنوان مؤلفه‌هایی مجزا، بلکه در قالب یک شبکه مفهومی درهم‌تنیده، به تبیین چگونگی پویایی و کارآمدی نظام برنامه‌ریزی درسی آموزش عالی می‌پردازند.

نخستین بعد، طراحی اثربخش برنامه درسی است؛ یافته‌های پژوهش بر این مهم صحه می‌گذارند که طراحی اثربخش برنامه درسی در وهله‌ی نخست مستلزم شناسایی نیازهای نوپدید جامعه، دانشجویان و بازار کار می‌باشد. در وهله‌ی بعد شایسته است برنامه‌ریزی مبتنی بر اسناد بالادستی، تحلیل متون درسی، توجه به صلاحیت‌های حرفه‌ای، و ارتقای مهارت‌های سخت و نرم

درسی است. بر این اساس یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که طراحی راهبردهای مؤثر با هدف هموارسازی شرایط برای اجرای برنامه درسی و همچنین توجه به زیرساخت و امکانات لازم جهت پیاده‌سازی این راهبردها که فرایند آموزش و یادگیری در کلاس درس و عملکرد مدرسان و فراگیران را بهبود بخشد از مضامین مهم در اجرایی نمودن برنامه درسی به صورت اثربخش است.

پرواضح است که مجریان اصلی و نهایی برنامه درسی، مدرسان هستند؛ از این رو توانایی درک اهداف و چشم‌انداز برنامه درسی و مهارت پیاده‌سازی برنامه در کنار صبر، رفتار حرفه‌ای و خردمندی اساتید از جمله مهم‌ترین الزامات اثربخشی اجرای برنامه‌ی درسی تلقی می‌گردد. شایان ذکر است که مهارت و توانمندی‌های لازم اساتید در این بخش، در کنار توانایی ذاتی حرفه‌ی تدریس، مرهون آموزش و کسب تجربه نیز می‌باشد؛ از این رو راهبردهای مبتنی بر ارتقای مهارت ارتباط و تدریس اثربخش مدرسان دانشگاهی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است که بایستی مدنظر سیاست‌گذاران نظام آموزش عالی قرار گیرد. یافته‌های پژوهش همچنین مؤید آن است که برنامه‌ریزی بدون تأمین زیرساخت‌های اجرایی از جمله تجهیزات رایانه‌ای و آزمایشگاه و نیز بدون نظارت مستمر، فاقد کارآمدی لازم خواهد بود.

از طرف دیگر مدیریت زمان هم در ساحت آموزش و یادگیری و هم در ساحت نظارت و گرفتن مستمر بازخورد از ذینفعان درونی و بیرونی دانشگاه‌ها نکته‌ای مهم در اثربخش نمودن برنامه درسی و بهبود قابلیت قابلیت آن در پاسخگویی به انتظارات از دانشگاه است. روشن است که هر برنامه جهت اجرایی شدن به صورت بهینه نیازمند زمان‌بندی و اختصاص زمان منطقی به مراحل و ابعاد مختلف برنامه و همچنین زمان‌بندی برای گرفتن بازخورد و پایش کم و کیف اجرای برنامه است تا از این رهگذر نقاط قوت و ضعف برنامه روشن گشته و تدابیری جهت رفع نقاط ضعف و تقویت نقاط قوت حاصل آید؛ برنامه درسی نیز از این قاعده مستثنی نبوده و اجرای اثربخش آن منوط به مدیریت زمان هم در بعد اجرا و هم در بعد

فراگیران مورد توجه طراحان برنامه درسی دانشگاهی قرار گیرد. همچنین یافته‌های پژوهش بر این نکته تأکید دارند که اثربخشی برنامه‌ی درسی دانشگاه‌ها بیش از هر چیز متضمن توجه به شرایط و اقتضائات دنیای جدید و همچنین نیازهای نوپدید زیست شخصی، اجتماعی و حرفه‌ای فارغ‌التحصیلان نظام آموزش عالی است؛ به بیان دیگر لازم است دیدگاهی مبتنی بر نگاه آینده‌نگرانه و ترسیم چشم‌انداز بر اساس الزامات، اقتضائات، نیازمندی‌ها و تحولات اجتماعی و فناورانه بر طراحی برنامه درسی دانشگاه‌ها حاکم باشد؛ چرا که ساختار و کیفیت برنامه درسی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر یکی از مهم‌ترین برونداد دانشگاه‌ها یعنی فارغ‌التحصیلانی که سرمایه انسانی جوامع را تشکیل می‌دهند اثرگذار است. قابل ذکر است که این یافته‌ها با نتایج مطالعات پژوهشگرانی چون Chakrabarty & Singh (2025) همسو است که تأکید می‌کنند طراحی مؤثر برنامه‌های درسی در آموزش عالی باید در بستر نیازسنجی مستمر و ارتباط فعال با ذینفعان (از جمله صنعت و جامعه) انجام گیرد. همچنین پژوهش‌های Linton & Klinton (2019) و Cunningham & Menter (2021) نیز بر نقش طراحی مبتنی بر تحول و کارآفرینی تأکید دارند که در این تحقیق در قالب مضامین تحول‌محوری و مهارت‌محوری بازتاب یافته است.

دومین بعد کلیدی منبعث از یافته‌های پژوهش حاضر، اجرای اثربخش برنامه درسی است که در این زمینه، مؤلفه‌هایی همچون کیفیت تدریس، عملکرد مدرسان، مشارکت دانشجویان، ارزشیابی‌های دقیق، توسعه زیرساخت‌ها و زمان‌بندی آموزشی مؤثر شناسایی شدند. نکته‌ی مهمی که در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته، این است که طرح‌ریزی اثربخش برنامه درسی به صورتی هوشمندانه و با نگاهی دقیق به اقتضائات حال و آینده محیط درونی و بیرونی دانشگاه‌ها، خود به تنهایی ضمانتی برای اثربخشی برنامه درسی تلقی نمی‌گردد؛ بلکه حسن اجرای برنامه درسی به شیوه‌ای کارآمد، گامی اساسی و حیاتی در تحقق اهداف و چشم‌اندازهای برنامه

یافته‌های پژوهش حاضر از این جهت سودمند است که دریابیم تحولات شگرف دانش مدیریت در دنیای نوین، وجود نظام طراحی، اجرا و کنترل اثربخش برنامه‌ها را اجتناب‌ناپذیر نموده است (Galanti et al, 2023)؛ این یافته‌ها می‌توانند در سه سطح برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و مدیران دانشگاهی مورد استفاده قرار گیرند؛ اول به‌عنوان چارچوبی برای بازنگری برنامه‌های جاری، دوم به‌عنوان مبنایی برای تدوین ابزارهای ارزیابی اثربخشی و سوم به‌عنوان الگویی برای برنامه‌ریزی راهبردی و آینده‌نگر در حوزه آموزش عالی. در نهایت، با در نظر گرفتن تحولات مفهومی و ساختاری آموزش در قرن بیست‌ویکم، لازم است دانشگاه‌ها با عبور از چارچوب‌های سنتی طراحی و اجرای برنامه درسی، به سوی الگوهای پویا، یادگیرنده‌محور و مبتنی بر شواهد حرکت کنند؛ الگویی که در آن طراحی، اجرا، ارزیابی و اصلاح برنامه‌ها یک چرخه هم‌افزا و یکپارچه را شکل دهند.

سخن پایانی اینکه به‌زعم (Schreier et al (2020 و Rabiei Farsijani (2022، برنامه‌های درسی اصلی-ترین رکن هر نظام آموزشی و مهم‌ترین مسیر برای دستیابی به اهداف نظام آموزشی هستند. از این‌رو، لزوم توجه به پیوند بین انتظارات و اهداف تعیین‌شده در برنامه درسی قصد شده و فرایند اجرایی شدن این برنامه و به تبع آن معرفی محتوا و منابع درسی متناسب به دانشجویان، تعیین‌کننده‌ی مسیری پیچیده و به‌واقع مهم است که می‌تواند منتهی به تربیت فارغ‌التحصیلانی آگاه و متخصص در رشته تحصیلی خود گردیده و یا اینکه صرفاً مسیری برای دریافت مدرک تحصیلی در یک مقطع آموزشی باشد؛ درک اهمیت این موضوع، زمینه‌ساز توجه ویژه به موضوع طراحی، اجرا و پایش اثربخش برنامه درسی در سه سطح برنامه درسی قصد شده، اجرا شده و کسب شده است. امید است که با اهتمام دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور، توجه به کیفیت اجرای برنامه‌های درسی مورد توجه قرار گرفته و نظام آموزش عالی با طراحی و همچنین زمینه‌سازی جهت اجرای

پایش و بازنگری مستمر به تناسب دوره‌ها و رشته‌های مختلف تحصیلی است.

بعد سوم که در پژوهش حاضر برجسته شد، بعد محیط-آینده‌محور است که با مفاهیمی همچون آینده‌پژوهی، انعطاف‌پذیری، جهانی‌شدن، و مسئولیت‌پذیری اجتماعی گره خورده است. در دنیای متغیر امروز که آموزش عالی با چالش‌هایی چون تحول دیجیتال، نابرابری‌های آموزشی، تغییرات اقلیمی و بحران‌های اقتصادی روبه‌رو است، برنامه درسی دانشگاهی نمی‌تواند ایستا باشد. همان‌گونه که (Ahmad (2020 و (Hays & Reinders (2020 اشاره کرده‌اند، تنها برنامه‌های درسی که با رویکردی راهبردی بر آینده‌پژوهی و سازگاری با محیط‌های ناپایدار متمرکزند، قادر خواهند بود که پاسخ‌گوی اقتضائات محیطی و نیازهای نوپدید شخصی و حرفه‌ای نسل جدید دانشجویان باشند. در همین راستا، یافته‌های پژوهش حاضر بر لزوم طراحی برنامه‌هایی تأکید دارد که نه تنها نیازهای حال را پوشش دهند بلکه قابلیت بازآفرینی خود را در مواجهه با تحولات آینده حفظ کنند.

به‌طور کلی، می‌توان نتیجه گرفت که یک برنامه درسی اثربخش در آموزش عالی باید از سه ویژگی اصلی برخوردار باشد: نخست آن که مبتنی بر نیازهای واقعی و متغیرهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و فناورانه طراحی شده باشد؛ همچنین با راهبردها و منابع مناسب به‌درستی اجرا شود؛ و در نهایت، انعطاف و پویایی لازم برای پاسخ‌گویی به تحولات آتی را در خود داشته باشد. این سه ویژگی، به‌ویژه در کنار یک چارچوب ارزیابی و بازنگری مستمر، می‌توانند به کاهش شکاف بین سطوح مختلف برنامه درسی (برنامه قصدشده، اجراشده و کسب‌شده) منجر شوند؛ شکافی که به‌زعم (Nevenglosky (2018، یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی نظام آموزشی است.

این پژوهش، با مطالعه و بررسی یافته‌های علمی، امید دارد که توانسته باشد تصویری نسبتاً جامع از عناصر کلیدی اثربخشی برنامه‌های درسی ترسیم نماید. توجه به

- citizenship education curriculum framework in the modern university. *Bloomsbury handbook for global education and learning*, 187-206.
- Blignaut, S. (2021). Transforming the curriculum for the unique challenges faced by South Africa. *Curriculum Perspectives*, 41, 27–34. <https://doi.org/10.1007/s41297-020-00104-6>
- Builes-Vélez, A. E., Restrepo, J., & Martínez, J. D. D. (2024). The significance of sustainability in higher education: a view to the curricular proposal at a Colombian University. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 25(5), 943-961.
- Chakrabarty, A., & Singh, A. K. (2025). Innovative curriculum design and evaluation for achieving diversity, equity and inclusion in the Indian higher education system. *Journal of Research in Innovative Teaching & Learning*, 18(1), 187-206.
- Castro, M. D. B., & Tumibay, G. M. (2021). A literature review: efficacy of online learning courses for higher education institution using meta-analysis. *Education and Information Technologies*, 26(2), 1367-1385.
- Christensen, C. M., Eyring, H. J. (2011). *The Innovative University: Changing the DNA of Higher Education from the Inside Out*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Clifford, V., & Montgomery, C. (2017). Designing an internationalised curriculum for higher education: embracing the local and the global citizen. *Higher Education Research & Development*, 36(6), 1138-1151.
- Creps, R., Islem, S., Zeng, B., Boatman, A., & Castro Samayoa, A. (2025). Tech Equity: a Survival Analysis of an Undergraduate Computer Science Supplemental Education Program. *Innovative Higher Education*, 1-20.
- Cunningham, J. A., & Menter, M. (2021). Transformative change in higher education: entrepreneurial universities and high-impact practices. *Journal of Management Inquiry*, 30(1), 3-15.
- اثر بخش برنامه درسی، در فرایند یاددهی- یادگیری موفق عمل کند چرا که کارکرد بهینه برنامه‌های درسی، تسهیل‌کننده و گامی اثربخش در جهت بهبود آموزش مهارت‌محور و کاربردی می‌باشد. همچنین پیشنهاد می‌گردد پژوهش‌های آتی ضمن اعتبارسنجی مضامین شناسایی‌شده‌ی پژوهش حاضر در دانشگاه‌های مختلف داخلی، زمینه‌ی غنی شدن ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر کارآمدی و اثربخشی برنامه درسی دانشگاه‌ها را فراهم آورند.
- ### منابع
- Abdi, Hamid; Mirshah Jafari, Seyed Ebrahim; Nili, Mohammad Reza; Rajaipour, Saeed (2018). An Explanation of the Future Curricula toward Realizing the Visions and Missions of Iranian Higher Education in Horizon of 2025. *Journal of higher education curriculum studies*, 8(16), 59-88. [In Persian]
- Ahmad, T. (2020). Scenario based approach to re-imagining future of higher education which prepares students for the future of work. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 10(1), 217-238.
- Ahmadpour Dariani, Mahmoud; Maleki, Ali (2011). *Advanced Entrepreneurship*. Tehran: Rahdan Publications. [In Persian]
- Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2019). *Trends in global higher education: Tracking an academic revolution*. Brill.
- Annala, J., Linden, J., Makinen, M., Henriksson, J (2021). Understanding academic agency in curriculum change in higher education. *Teaching in Higher Education*, DOI: 10.1080/13562517.2021.1881772
- Bavakhani, A., Yarmohamadian, M. and Keshtiaray, N. (2020). Representing teachers' lived experiences in publishing a native curriculum review of Farhangian University. *Journal of Research in Educational Systems*, 14(Special Issue), 83-94. [In Persian]
- Bosio, E. (2020). Towards an ethical global curriculum framework in the modern university. *Bloomsbury handbook for global education and learning*, 187-206.

- Hajitabar Firouzjaei, Mohsen; Maleki, Hassan; Ahmadi, Gholamali (2016). Design and Validation of a Conceptual Model for Narrowing the Gap between Intended, Implemented, and Attained Curricula in the Public Education System in Iran. *Journal of Theory and Practice in Curriculum*, 4(7), 5-30. doi:10.18869/acadpub.cstp.4.7.5
- Hays, J., & Reinders, H. (2020). Sustainable learning and education: A curriculum for the future. *International Review of Education*, 66(1), 29-52.
- Husic, D. W. (2024). Reframing sustainability initiatives in higher education. *Sustainable Earth Reviews*, 7(1), 5.
- Ismanto, B., & Trisatyawati, S. (2025). Optimizing Financial Management to Enhance Curriculum Delivery and Student Development in Vocational High Schools. *JTL: Journal of Teaching and Learning*, 1(2), 107-120.
- Jagielska-Burduk, A., & Stec, P. (2019). Council of Europe cultural heritage and education policy: Preserving identity and searching for a common core?. *Revista Electrónica Interuniversitaria de formación del profesorado*, 22(1).
- Jenkins, J., Peters, S., & McCrorie, P. (2024). ASPIRE for excellence in curriculum development. *Medical Teacher*, 46(5), 633-639.
- Jonker, H., März, V., & Voogt, J. (2020). Curriculum flexibility in a blended curriculum. *Australasian Journal of Educational Technology*. <https://doi.org/10.14742/ajet.4926>
- Karimi, S. and Sharif, M. (2014). Higher education challenges in developing the content of curriculum with learning society approach. *New Educational Approaches*, 9(1), 107-142. [In Persian]
- Klein, M. F. (Ed.). (1991). *The politics of curriculum decision-making: Issues in centralizing the curriculum*. Suny Press.
- technology entrepreneurship. In *Innovation and Entrepreneurship in the Academia* (pp. 109-130). Routledge.
- de Oliveira, M. A. C., Miles, A., & Asbridge, J. E. (2024). Modern medical schools curricula: Necessary innovations and priorities for change. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*, 30(2), 162-173.
- Edo, B., Tadesse, T., & Mulugeta, E. (2019). Students' and Teachers' perceptions and experiences of course scheduling in undergraduate sports sciences program: An Ethiopian case study. *Journal of University Teaching and Learning Practice*, 16(3), 1-21.
- Efron, Y., Korazim-Körösy, Y., & Wattad, M. S. (2025). Multidisciplinarity and Interdisciplinarity in Law. *Cleveland State Law Review*, 73(2), 241.
- Fathi Vajargah, Kourosh; Musapour, Nematollah; Yadgarzadeh, Gholamreza (2018). *Higher Education Curriculum Planning (An Introduction to Concepts, Perspectives, and Models)*. Tehran: Mehraban Book Publishing House. [In Persian]
- Fomunyan, K.G., Teferra, D. (2017). Higher Education Training and Development, University of KwaZulu-Natal. *Perspectives in Education*. 35(2), 196-207.
- Galanti, T., De Vincenzi, C., Buonomo, I., & Benevene, P. (2023). Digital transformation: Inevitable change or sizable opportunity? The strategic role of HR management in industry 4.0. *Administrative Sciences*, 13(2), 30.
- Gholampour, Hossein; Mashinchi, Ali Asghar (2019). Curriculum Management. *Quarterly Journal of Strategic Studies in the Humanities and Islamic Sciences*, 2(22), 151-163. [In Persian]
- Ghoraba, M. , dehbashi, A. and rahimi, H. (2018). Educational Gap: The Break between the Intended and Learned Curriculum in Iran's Higher Education System. *Journal of higher education curriculum studies*, 9(17), 93-114. [In Persian]

- Schreier, M.; Janssen, M.; Stamann, C.; Whittal, A. & Dahl, T. (2020). Qualitative Content Analysis: Disciplinary Perspectives and Relationships between Methods—Introduction to the FQS Special Issue. "Qualitative Content Analysis II" [33 paragraphs]. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 21(1), Art. 9, <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-21.1.3454>.
- Shabiri, Seyed Mohammad (2015). *Evaluation of environmental education programs in higher education using the SWOT model*. Research project of Payam Noor University. [In Persian]
- Shojaei A A, Arefi M, Fathi Vajargah K, Shams Mourkahni G R. (2019). Entrepreneur-Centered Curriculum as an Identity Crisis Strategy in Higher Education (Case Study: Graduates of Educational Sciences). *Iranian Higher Education*, 11 (3) :127-154 [In Persian]
- Tesdemir, C., Gazo, R. (2020). Integrating sustainability into higher education curriculum through a transdisciplinary perspective. *Journal of Cleaner Production*, 256, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121759>
- Torkzadeh, J., Parse, W., Marzoghi, R., & Mohammadi, M. (2020). Framework of Responding to environment in higher education curriculum. *Journal of New Approaches in Educational Administration*, 11(45), 211-248.
- TorkZadeh, J. and Keshavarzi, F. (2016). The Effectiveness of Medical Education Curriculum: Internal, External and Institutional. *Educational Development of Judishapur*, 7(1), 10-21. [In Persian]
- Torkzadeh, Jafar; Nekomand, Samira (2014). *Responsiveness to the environment, the fundamental challenge of universities in the current conditions of developing a behavioral system*. The Second National Conference on Applied Research in Management and
- Letizia, A. J. (2017). Using Strategic Planning to Create the Public Good for Higher Education in Volatile Times. *Journal of Progressive Education*, 13(2), 144-164.
- Lillo Cea, P. A. (2024). *The World-Class Ordination: A Field Theory Approach to the Study of Global University Rankings* (Doctoral dissertation, Acta Universitatis Upsaliensis).
- Lincoini, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills California.
- Lingondo Joseph, M., & Fonkeng George, E. (2022). The Effect of Curriculum Supervision on School Effectiveness: The Case of Some Selected Public Nursery and Primary Schools in Fako Division, South West Region of Cameroon. *International Journal on Integrated Education*, 5(1), 1-27
- Linton, G., & Klinton, M. (2019). University entrepreneurship education: a design thinking approach to learning. *Journal of innovation and Entrepreneurship*, 8(1), 1-11.
- Maleki, Hassan (2016). *Lesson Planning (Practical Guide)*. Tehran: Monadi Tarbiat Publications. [In Persian]
- Naderi, Nahid; Norouzi, Reza Ali; Siadat, Ali (2016). *Policy Making in Education*. Isfahan: Ahamodeh Publications. [In Persian]
- Qamar, F., & Ikram, N. (2024). Improving monitoring and evaluation of undergraduate curriculum: A case of Software Requirements Engineering course. *Education and Information Technologies*, 29(11), 13683-13711.
- Rabiei Farsijani (1400). Analyzing the concept of curriculum. *Quarterly Journal of New Advances in Educational Management*, 1(4), 17-42. [In Persian]
- Roshani Ali bena see, H., Fathi Vajargah, K. and Khorasani, A. (2017). The Challenges of the Quality Evaluation of Virtual Education Curriculum: The Case of Shahid Beheshti University. *Educational Measurement and Evaluation Studies*, 7(18), 29-52. [In Persian]

- 6(22), 19-38. [In Persian]
- Ye, X. (2025). Digital technologies and identity negotiation: a study of trilingual Uyghur university students' language learning experiences in intranational migrations. *ReCALL*, 1-18.
- Yob, I.M., Danver, S. L., Kristensen, Sh., Schulz, W., Simmons, K., Brashen, H. M., Krysiak, R. S., Kiltz, L., Gatlin, L., Wesson, S., Penland, D. R. (2016). Curriculum alignment with a mission of social change in Higher Education, *Innov High Educ*, 41(3), 203–219.
- Zhao, D., Ma, X., & Qiao, S. (2017). What aspects should be evaluated when evaluating graduate curriculum: Analysis based on student interview. *Studies in Educational Evaluation*, 54, 50-57.
- Zhoc, K.C.H., Chen, G. (2016). Reliability and validity evidence for the Self-Directed Learning Scale (SDLS). *Learning and Individual Differences*, 49, 245–250.
- Accounting Sciences, Tehran: Comprehensive University of Applied Sciences. [In Persian]
- Wessels, L., & van Wyk, J. A. (2022). University 4.0: a conceptual model for south African universities and the fourth industrial revolution. *Africa and the Fourth Industrial Revolution: Curse or Cure?*, 33-66.
- Williamson, B. (2013). *The future of the curriculum: school knowledge in the digital age*, London: Cambridge.
- Wolf, P., Hill, A., & Evers, F. (2006). Handbook for curriculum assessment, Ontario Canada: university of Guelph.
- Yadgarzadeh, Gholam-Reza (2018). Conception of Higher Education Curriculum. *Iranian Encyclopedia of Curriculum*. Tehran [In Persian]
- Yarmohammadian, Mohammad Hossein; Shah Talebi, Somayeh; Foladvand, Maryam; Shah Talebi, Badri (2015). Providing a Model for evaluating universities performance (A survey study of Islamic Azad University Isfahan (Khorasgan) Branch. *Journal of New Approaches in Educational Administration*,